

Gazdaság és politika vonzásában

Adalékok Tarján Ödön pályaképehez*

István Gaucsík

In the allurements of economy and policy. Additional materials
to the professional career of Tarján Ödön

94(437)-051"18/19"

338.2(437)"18/19"

323.15(=511.141)(437)"18/19"

Keywords: Czechoslovakia between the two wars. Hungarian minority. Jewry. Tarján as entrepreneur, politician, the program founder of minority economic policy and as the critic of Czechoslovak economic policy.

Tarján Ödön politikusi, vállalkozói és feltalálói tevékenységének tanulmányozása, pályafutásának feltérképezése, gazdaságpolitikai koncepcióinak elemzése a szlovákiai magyar történeti kutatások egyik nagy adóssága.¹ Ebből az adósságból próbálok most egy keveset törleszteni. Az igencsak töredékes és nehezen hozzáférhető forrásanyag miatt nem törekedhettem az egyéni pályáút teljes bemutatására, ezért nagy vonalakban vállalkozói tevékenységére, politikai-közéleti szereplésére és a csehszlovák gazdaságpolitika Tarján-féle kritikájára fektetem a hangsúlyt.² Legfontosabb gazdaságpolitikai munkáival egy külön tanulmányban szeretnék foglalkozni.³

A vállalkozó⁴

A jó nevű Első Losonci Mezőgazdasági Gépgyár 1904-ben jött létre a Zólyomi út és a Petőfi út kereszteződésénél, mintegy 5000 négyzetöl területen. A gyárat a várostól vásárolt telken Schusitzky János tízévi előkészítő munka után alapította. Külföldi tanulmányutakon vett részt, és „dudvagomláló gépet és több hasznos újítást” tervezett „meghonosíthatni”. A gépgyár a községi pótdadó fizetése alól 15 évre mentesült.⁵ Az indulás ugyan nehéz volt, 1905-ben 80 munkást foglalkoztattak, de ez már egy-két év múlva 90–100-ra növekedett, és iparvágány építését is tervezték.⁶

*Ez a tanulmány a 2007. augusztus 30–31-én Marosvásárhelyen megrendezett Kisebbségi életpályák, IV. kisebbségtörténeti konferencián elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata. Ezen a helyen szeretném megköszönni Erika Sedliakovának, hogy a losonci levéltárban segítette és támogatta munkámat. Ezenkívül Roman Holecnek, Puntigán Józsefnek és Lakatos Andornak tartozom hálás köszönettel, akik hasznos segítséget nyújtottak néhány Tarjánra vonatkozó adat és iratanyag rendelkezésemre bocsátásával.

Belföldi piacra különböző típusú mezőgazdasági gépeket, így vetőgépeket, széna-gyűjtőket, ekéket, szecslovakókat, boronákat gyártottak. Fő gyártmányuk a szabaldalmazott vetőgép volt, amelyből évenként 10–12 ezer darabot gyártottak.⁷ A szakmai elismerés rövid időn belül jelentkezett, hiszen a budapesti vas- és fémipari, valamint a nagyváradi és kolozsvári „erdélyrészi” mezőgazdasági kiállításon is díjakat nyertek. A gépgyár az utóbbi kiállításon 85 üzem között nyert első díjat.⁸ Az üzem társtulajdonosa 1904-től Basch Miksa városi mérnök volt, akivel Tarján a későbbiekben szoros kapcsolatban állhatott.⁹ Tarján 1906-ban vette át a gépgyár vezetését, az ingatlanok (műhely, raktár, szin, iroda) építése valószínűleg az ő irányítása alatt zajlott. 1908-ban „hatalmas vasbeton épülettel” bővült az üzem, 1909-ben egy raktárt építettek.¹⁰ A gyár egy része 1904 elején leégett, de rövid szünet után újraindult a termelés. Az első világháború alatt a hadsereg megrendelésére dolgozott, ágyúkat is gyártott. A gyár a háború előtt 300, a háború alatt 1400 munkást foglalkoztatott.¹¹

A losonci gyáripar az 1920-as évek első felében, az új államhatár miatt, amely elvágta a hagyományos déli piacokat, az új és kiélezettebb versenyhelyzet, a cseh vállalatok kormányzati támogatása, valamint az állami támogatások elvesztése következtében hosszú és elhúzódó válságba került. Nem utolsósorban az 1919 júniusi bolsevik támadás nagy anyagi károkat okozott. A gyárak elhelyezési és értékesítési gondokkal küszködtek, a szállítási költségek is visszavetették talpra állásukat. Ez a helyzet a mezőgazdasági gépgyárat súlyosan érintette.¹² Bár az 1924–1929 közötti gazdasági fellendülés több szlovákiai ágazatot elért, a gyáripar azonban, legfőképpen a losonci, ebből kimaradt.

Tarján Ödön az egyik szlovák szaklapban megjelent cikkében tárta fel a losonci gyáripar áldatlan helyzetét és a háttérben folyó érdekharcot. Az 1919-es katonai összeütközés, a csehszlovák legionáriusok és a magyar vörös hadsereg közötti harcok által előidézett károk kompenzálására a csehszlovák köztársaság fennállása idején nem került sor. Tarján elsősorban a tőkeveszteségek számlájára írta a bekövetkezett és elhúzódó válságot, amelyek mind a kisebb, mind a nagyobb helyi és környékbeli vállalatokat érintették. A visszaeső termelés miatt nőtt az elbocsátottak száma, növekedett a munkanélküliség, a vásárlóerő visszaesése a kisipart és a kiskereskedelmet hozta nehéz helyzetbe. Tarján a probléma lényegét abban látta, hogy Csehszlovákia túlfejlett iparral rendelkezett, értékesítési lehetőségeit a külpolitikai érdekeket követő kereskedelmi politika csak súlyosbította. Két éven keresztül, 1927–1929 között folytak a tárgyalások a losonci vállalatok képviselői és a kereskedelemügyi minisztérium között. A miniszter mind egyik gyár vezetőségével külön tárgyalt, az üzemek kapacitását, életképességét többször megvizsgálták, végül a szanálási akcióra hárommillió koronát terveztek. A mezőgazdasági gépgyárnak ötéves időszakra 175 ezer koronát előlegeztek meg. A tárgyalások azonban elhúzódtak, és néhány cseh cég tiltakozásának és valószínűleg eredményes lobbizásának köszönhetően ezt a támogatást felfüggesztették; ezzel a losonci gyáripar megmentésének (talán utolsó) kísérlete vallott kudarcot. Tarján tehát közelről látta a prágai gazdaságpolitika mozgatórugóit, a cseh tőke- és ipari csoportok érdekeinek képviselőit és védelmét. Mindezek a vállalkozói, üzletvezetői tapasztalatok is hozzájárultak a csehszlovák demokrácia gyakorlásának kritikájához és a prágai centralista gazdaságpolitika szlovákiai irányvonalának elutasításához.¹³

A gyár mély válságba került, munkásainak száma folyamatosan csökkent. Működése időszakossá vált, 1927-ben például csak 120 emberrel dolgozott, 6 hónapon keresztül. Sorozatosak voltak a munkabeszüntetések, 1919. február 19-én kététes sztrájk bénította meg a termelést.¹⁴ 1929 februárjában és márciusában a munkások béremelést követeltek. Tárgyalások kezdődtek a gyár vezetősége és a munkások kommunista párti képviselője között, de az egyezkedések nem vezettek eredményre. A Losonci Hírlap cikke szerint a sztrájkolók teljesíthetetlen követelésekkel léptek fel (15%-os béremelés, az egyéni tanoncszerződések érvénytelenítése), a munkásoknak pedig csak egy része sztrájkolt.¹⁵ A gépgyár az elhúzódó válság miatt végül 1929-ben beszüntette tevékenységét. A gyárépületet 1940–41-ben lebontották és építőanyagként eladták.¹⁶

Tarjának a losonci vállalkozói életben fontos pozíciója lehetett. A Losonci Mezőgazdasági Gépgyár 1918 előtti igazgatóságának tagja, a Losonci Házépítő Rt. igazgatósági tagja, a Felsőmagyarországi Táblaüveggyár Rt. igazgatósági tagja és a Losonci Takaré- és Hitelbank Rt. felügyelőbizottságának tagja volt.¹⁷

A politikus és a kisebbségi gazdaságpolitika programadója

Nem tudjuk, mikor kapcsolódott be a politikai életbe. Nincsenek adatok arról, hogy az államfordulat előtt politikai tapasztalata lett volna. A Magyar Jogpárt tevékenységében vett részt, amely Kassán 1921. szeptember 18-án alakult meg. A párt elnöke Szalay László volt Abaúj-Torna megyei főispán lett. Tarján a párt losonci alapszervezetének az elnöke volt.¹⁸ Angyal Béla Tarján Ödönt – Dzurányi László és Blanár Béla mellett – a párt vezető személyiségei közé sorolja és egyik alapítójának tekinti. A jogpárt programját, amely a felvidéki magyar érzelmű zsidóság támogatottságának megszerzését is célul tűzte ki, Angyal liberálisnak jellemzi. A jogpárt az ellenzéki magyar pártokkal lépett szövetségre, és a legfelsőbb irányító szervükben, a vezérelőbizottságban is képviseltette magát. Valószínűleg Szlovákia és a magyarság autonómiáját és az őslakos koncepciót támogatta.¹⁹ Az 1923 áprilisában kelt, a szlovákiai és kárpátaljai kisebbségek helyzetéről szóló népszövetségi beadványt, a keresztényszocialistákkal, a nemzetiekkel, a szepesi német párttal és az OKP szlovák osztályával együtt a jogpárt is aláírta.²⁰ A párt konkrét politikai irányvonalával, a pártstruktúrával, a választói bázissal és támogatottságával kapcsolatban eddig nem folytak kutatások.

Az egyik forrás arra enged következtetni, hogy Tarján a hatalmváltás után, vállalkozói hátterét felhasználva országos szinten is aktívan bekapcsolódott az új szlovénzközi gazdaságpolitikai stratégia körüli vitákba. 1920-ban részt vett egy prágai gazdasági ülésen, ahol javaslatot tett a minisztériumok mellett létrehozandó tanácsadó szervek kialakítására, amelyekben a szlovákiai közgazdasági viszonyokat jól ismerő szakemberek foglaltak volna helyet. A felvetésből azonban semmi sem lett.²¹

Tarján valóságos szerepéről és feladatairól alig tudunk valamit.²² A Magyar Jogpárt és a Szent-Ivány József vezette kiscsapat 1925-ös egyesülésében Tarján szerepéről szintén keveset tudunk. A rendelkezésünkre álló dokumentumokból anynyi mindenetre egyértelmű, hogy Szent-Ivány József egyik legközelebbi munkatársáról van szó, éspedig a nemzeti párt alapszervezeteinek és tömegbázisának, vala-

mint regionális politikájának a kiépítése időszakában. Az ezt megelőző és szorosan követő politikai karrierje arra enged következtetni, hogy Tarján politikai súlya és szerepe az 1920-as évek közepétől, a Magyar Nemzeti Párt (MNP) vezetőségében mindjobban növekedett: tagja volt a Prágai Magyar Hírlap (PMH) szindikátusának, amelynek 1924-ben vezérigazgatója lett, az MNP-n belül Angyal Béla megfogalmazásában a párt „hivatásos apparátusát, ennek irányítását, finanszírozását elsősorban Tarján tartotta a kezében”.²³ Ennek csatornáit, a pártszervezés anyagi vonatkozásait kutatásoknak kell még tisztázniuk.

Szűllő Géza 1926-ban, a keresztényszocialisták és a nemzetiek között folyó tárgyaláson nem véletlenül támadhatta meg nyíltan Tarjánt, amikor a nemzetieknél tapasztalható, szerinte túlzottnak tekinthető zsidó és liberális jelenlét és befolyás ellen lépett fel, amely úgymond károsan hatott a kisebbségi magyar politikai érdekérvényesítésre.²⁴ 1926-ban, amikor az MNP a már korábban működő mezőgazdasági szakosztálya mellé megszervezte a továbbiakat, így az egyházpolitikait, amelynek katolikus alosztálya is volt,²⁵ az iparos-kereskedői szakosztályt Tarján hívta életre.

Az MNP 1926. január 7. intézőbizottsági ülésén döntött a szakosztály alapításáról és a PMH mellékleteként kéthetente megjelenő hivatalos lapnak, a Magyar Iparos és Kereskedőnek a kiadásáról. A programadó cikkben Tarján a magyar iparos és kereskedelmi érdekvédelem fontosságáról értekezett, annak politikai képviselőitől a szükségességét hangsúlyozta.²⁶ A szakosztály koncepcióját, programját és szervezeti felépítését minden bizonnyal a nemzeti párt iparos politikusaival közösen dolgozhatta ki (elsősorban Telek A. Sándorra, Koczor Gyulára gondolok). Érdemes röviden vázolni a programot.²⁷ A politikai programnak megfelelően „a gazdasági életben az őslakosság önrendelkezési jogát kívánja minden külső befolyás megszüntetésével érvényesíteni”. Az autonómia kiterjesztését követelték a gazdasági és szociális érdekképviseleti szervezeteknél, nevezetesen a kormánypártok által bevezetett kinevezési rendszert utasították el. Országos érdekképviseleti gazdasági tanács felállítását szorgalmazták a parlament és a közigazgatási szervek mellett, amely a vállalatoknak, kereskedelmi cégeknek, szövetkezeteknek nyújtott állami támogatásokról döntött volna és szakvéleményekkel segítette volna a törvényhozói munkát. Csehszlovákián belül gazdasági dualizmus bevezetését szorgalmazták, azaz a csehországi és szlovákiai/kárpátaljai területek termelésének és értékesítési lehetőségeinek egyensúlyba hozatalát. A koncepcióban helyet kapott a hitelszövetkezetek és termelési szövetkezetek MNP általi alapítása is (egyébként ezen a ponton is megdől az a nézet, hogy a szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalom egyoldalúan csak a Hanzára épült!). A szakosztály szervezeti tagozódása a következő volt. A szervező- és propagandamunkát a központi titkárság irányította, a szakosztályt a párt összes iparos és kereskedői tagjai alkották. Helyi csoportok alakultak, amelyek egy elnökből és 3-4 tag alkotta tanácsból álltak. Elnöknek – a csoportok és a helyi szervezetek közötti hatékonyabb kapcsolattartás végett – a pártelnököket ajánlották. A szakosztályiroda, amely figyelemmel kísért a hivatalos rendeleteket, törvényeket és szakirodalmat, egyben szaktanácsadással, ismeretterjesztéssel, tanfolyamokkal, képzésekkel is foglalkozott, és feldolgozta a helyi csoportoktól beérkező anyagokat, melyeket elintézés végett az országgyűlési képviselőknek küldték tovább.

A történeti vélemények Tarján Ödönt a magyar pártokat, elsősorban a Szentlány-féle vonalat támogató felvidéki zsidóság egyik legjelentősebb képviselőjeként

tartják számon.²⁸ Tarján magatartását és kötődését talán az egyik 1925-ös nemzeti párti népgyűlésen tartott felszólalása jellemzi a legjobban. A kormány gazdaság- és pénzügyi politikájának ostorozása mellett a zsidópárt aktivitásaival is foglalkozott, amely etnikai alapon kívánta megszervezni a zsidóságot, és lojális politikával kívánt célokat elérni. Tarján Reisz Gyulának, a zsidópárt listavezetőjének a programbeszédét a következőképpen támadta.²⁹ A Prágai Magyar Hírlapból vett idézet: „Ennél ostobább és frivolabb programot még nem hallott. Reisz beismeri, hogy az illetőség és a licencek körül bajai vannak a zsidóságnak és ebből azt a következtetést vonja le, hogy a zsidóságnak semlegesnek kell maradnia a nemzeti küzdelemben. Mint zsidó ember megbotránkozik azon, hogy valaki ilyesmivel mer a zsidók elé lépni. Ez nem más mint a zsidó értékek elárulása. A szülő elsősorban magyarnak vallja magát, mert a magyar kultúrán nevelkedett fel és mert nem tudja eldobni nemzetiségét, mint egy elhasznált kabátot.”³⁰

A csehszlovák gazdaságpolitika bírálója

A korszak szlovákiai magyar közgazdasági kérdésekkel foglalkozó szakembereire, egyrészt az aktív politikusokra (Szent-Ivány József, Törköly József, Fodor Jenő, Koczor Gyula, Jaross Andor, Telek A. Sándor) és a szűkebb szakmák képviselőire (Schmidt Imre és Kadosa Pál – pénzügy, Ivánfy Géza – kisipar, Hantos László, Nagy Ferenc, Kuthy Géza – szövetkezeti mozgalom), valamint a gazdasági szervezeteken kívül álló értelmiségiekre (Magócsy-Dietz Sándor, Machnyik Andor, Mészáros Hugó, Jócsik Lajos) jellemző volt, hogy a magyarság gazdasági helyzetét nemzetközi és országos szinten, a szlovákiai összefüggések rendszerében vizsgálták. Véleményem szerint Tarján írásai sem képeznek ez alól kivételt.

Az MNP hivatalos gazdaságpolitikai koncepcióját Szent-Ivány mellett, aki felszólalásaiban elsősorban az agrárkérdéssel és a mezőgazdasággal foglalkozott, Tarján kommunikálta, nemcsak a kisebbségi közösség felé, hanem erőteljesen a cseh és szlovák politikai körök irányában. A csehszlovák–magyar gazdasági kapcsolatokat a csehszlovák kereskedelmi politika szempontjából vizsgálta. Szerinte az államalapítók rosszul mérték fel a lehetőségeket, elhibázott célokat tűztek ki az új állam gazdasági megalapozásánál, és rossz alapokra helyezték a gazdaságpolitikát. A kezdeti évek konjunktúrája 1919–20-ban, a nyersanyag- és készáruhiány miatt azt az illúziót keltette, hogy Csehszlovákiának meghatározó gazdasági befolyása van a közép-európai térségben. A felvevőpiacokra termelő kapacitásokat azonban figyelmen kívül hagyták, amelyek 80%-ban belföldre termeltek, pedig a fogyasztás csupán 20%-ot tett ki. A természetes földrajzi piacokról való tudatos lemondás a gazdasági nacionalizmus eszköztárába tartozott. Rámutatott Szlovenszko provinciális függvény szerepére, amely az ipartalanító gazdaságpolitika, az autarkia, az egyoldalú vámtarifa-szerződések és a magas adózás következtében alakult ki. Szlovákia földrajzilag ráutalt volt a déli, alföldi piacokra, ezért sürgette a csehszlovák–magyar kereskedelmi szerződés megkötését és a két ország közötti gazdasági kapcsolatok újraszervezését.³¹

Vádjai, nevezetesen, hogy „tudatlansággal” és „hatalmi elvakultsággal” illetve a cseh gazdaság vezetőit, nem állják meg helyüket. Lényegében az államszervezés előestéjén igencsak pragmatikus és racionális tervek születtek a cseh gazdaság elkülönítésére. Szlovákia helyzete azonban egyedi volt, több öröklött gazda-

ságfejlődési akadállyal, amelyeket a cseh központosító politika nem kezelt megfelelő súllyal, illetve a cseh gazdasági elit elhanyagolt. Szlovákia tekintetében hiányzott egy specifikus gazdaságpolitikai irányvonal, amit az igencsak problémás kereskedelmi és gazdasági egységesítés csak súlyosbított.³² A szlovák gazdaság, és így a magyarlakta területek felzárkóztatására az 1930-as évek kezdetétől nyílt esély, de a szlovák regionalizmus mozgástere ekkor már jelentősen beszűkült (gazdasági világválság következményei, agrárválság, kiviteli veszteségek, vámháború Magyarországgal).

A csehszlovák iparpolitika bírálatában Tarján legfőbb gondnak a kül- és belpolitika, valamint a gazdaságpolitika között fennálló ellentmondásokat jelölte meg. A beneši külpolitikai irányzat szándékosan és tudatosan „feledkezett meg” a „termelési érdekekről”, tehát a fogyasztópiacok kiterjesztéséről, amikor a francia orientációnak alárendelte a gazdasági érdekeket.³³ Később, a kisantant gazdasági együttműködésére tett kísérleteket is élesen elítélte.³⁴ Végül is a Csehszlovák Köztársaság gazdasága 1924-től konszolidálódott, és Tarján abban is tévedett, hogy gazdasági erőforrásai nem voltak biztosítva.³⁵ Abban azonban igaza volt, hogy a nemzeti ségi kérdést nem sikerült megoldani, és ezzel a politikai élet konszolidálódását sem sikerült biztosítani.

Az ismeretlen Tarján Ödön

Tarján Ödön életútja, kisebbségi zsidó származású magyarként, egy folyamatosan a túlélésért küzdő ipari vállalkozás vezetőjeként, ellenzéki politikusként, Magyarországra való átköltözése miatt egy ideig hontalanként, abban az értelemben, hogy létfenntartása került veszélybe, kényszerpályának tekinthető.

Csehszlovákiából az 1930-as évek elején, valószínűleg 1930 és 1933 között gyorsan és hirtelen kellett eljőnnie.³⁶ Erről Angyal Béla így ír: „a csehszlovák kormány részéről végrehajtott szigorú intézkedések következtében Tarján Ödön is kénytelen volt elhagyni az országot.”³⁷ Ez szerintem nem azért történt, mert a kormányzat retorziós intézkedéseket foganatosított vele szemben, hiszen ezt már korábban is megtehetette volna, gondoljunk csak Körmeny-Ékes Lajos vagy Palkovich Viktor esetére, akiket rendezetlen községi illetékességük ürügyén fosztottak meg csehszlovák állampolgárságuktól.

Forráshiány miatt ugyan csak feltételezni lehet, de valószínűsíthető, hogy Tarján távozása a Ludovít Bazovský ellen indított perrel lehetett összefüggésben. Bazovský a szlovák politikai színpad kaméleonja volt. Egyszerre autonomista és szlavofil, 1918-ban a losonci szlovák hatalomváltás egyik aktora, akinek a század elején a szlovák nemzeti mozgalmat erősítő politikai és gazdasági ambíciói voltak Nógrád megyében. Ő volt Nógrád megye első szlovák ispánja, de 1920-tól a csehszlovák politika és gazdaságpolitika nyílt bírálója lett. A korabeli helyi lapok arról cikkeztek, hogy Bazovský a magyar kormánytól kapott szubvenciót, és magyarországi, valamint losonci magyar vállalkozók anyagilag támogatták. Bazovskýt 1933-ban államellenes összeesküvés és revizionizmus vádjával perbe fogták, a per 1938-ig húzódott, végül kegyelmet kapott. Az első bécsi döntés után Losoncon maradt és Michal Bubnič rozsnyói püspök mellett a legjelentősebb magyarbarát szlovák politikus volt, egyben Flachbarth Ernő tanácsadójaként is dolgozott.³⁸ Bazovský Tarjánnal adatolható

an még 1943-ban is kapcsolatban volt.³⁹ Tarján, hogy közvetítő kapcsolata nyilvánosságra ne kerüljön, inkább Magyarországra távozhatott. A losonci aktivista Magyar Híradó nem titkolt ellenszenvvel 1935-ben Tarján szerepéről így írt: „Most már kezdjük megérteni, hogy Tarján Ödönnek miért volt akkoriban olyan sürgős, minden bűcsű nélkül, elpárologni Losoncra. Ha itt maradt volna, ő is csak szaporította volna a vádlottak számát, de hát ő kitűnő politikus volt, hiszen elég tapasztalatot szerzett a Prágai Magyar Hírlapnál – inkább a szép, csendes elpárolgást választotta. Félt attól, hogy esetleg egy-két évet Lipótváron töltsön csendes magányban és visszavonultságban – az állam költségén.”⁴⁰

Angyal Béla kutatta fel azt a dokumentumot, amely Tarján egzisztenciális problémáira vet fényt.⁴¹ 1934. május végén tárgyalásokat folytatott Bécsben, majd Budapesten, a külügyminisztériumban. Az irat csupán a bécsi tárgyaláson elhangzottakat tartalmazza. Tarján a felvidéki magyarságért és „Szlovenszko visszaszerzéséért” folytatott tevékenységéről beszélt, és előadói, publicisztikai munkásságáról, amelynek külpolitikai vonatkozásai is voltak. De idézzük a dokumentumot: „Ezen működése közben fájdalommal kellett látnia azt, hogy a fentemlített komoly ígérek beváltása hónapról-hónapra elhalasztódott, miközben helyzete az emigrációban nemcsak azért súlyosodott, mert az elébetűzött feladatokkal nem tartotta összeegyeztethetőnek és célszerűnek egzisztenciális kérdése rendezésének mostani módját és mert magyarországi más elhelyezkedési lehetőségei összezsugorodtak, hanem mert ezzel kapcsolatban reáuzódult az emigrációs pszichózis összes idegromboló kellemetlensége és baja is. Az egyes személyek részéről tapasztalt jóakarattal ellenére az egzisztenciális függőség és bizonytalanság érzete kínozza lelkét, mert hiszen a jövő működésére és elhelyezkedésére vonatkozó ígérek, többek között, amelyek kinnmaradását motiválták, nem valósultak meg, holott azokat ismételten sürgette. Az ehhez hozzájáruló egyéb gondok ébresztették fel benne a visszatérési gondolatot – visszamegy, bíróság elé áll, magyarságából, eddigi meggyőződéséből és a magyarságért folytatott másfél évtizedes működéséből egy jottányi koncessziót nem tesz, politikai és nemzeti meggyőződését a bíróság ország-világ hallatára bátran hangoztatni fogja és büntetését leülve Szlovenszkon igyekszik elhelyezkedni, ahol erre több kilátása lehet és technikai pályáját folytatná, majd pedig ismét a küzdő magyarság soraiban harcolna a nagy célért. Ismételten kijelentette Tarján Ödön, hogy ez az ő útja a lipótvári vagy pankráci börtönben korántsem jelentette volna azt, hogy addigi harcát abbahagyja, cserbenhagyja a zászlót, ez az út csak megszakítást jelentett volna, mert más kivezetőt már nem látott abból a helyzetből, amely az ígérek betartásának folytonos halogatásából súlyos formában kialakulóban volt és ebben a tekintetben szem előtt lebegett hasonló példák egész sora. Ez nyugtalanította.” Három feltételezt szabott, amelyek egzisztenciáját és munkáját biztosították, ellenkező esetben vállalja az áldozat szerepét Szlovákiában. A budapesti kormány politikailag és presztízből sem engedte meg magának, hogy a felvidéki magyar politika egyik legfontosabb személyiségét perbe fogják és börtönbüntetésre ítélik. Minden bizonynyal a támogatását garantálták.

Tarján túlélhette a holokausztot, 1945-ben bukkan fel újra a neve. Egy internetes forrás szerint 1945 novemberében és decemberében a magyarországi szabadkőműves páholyok újbóli megszervezését sürgette.⁴²

Publikációs tevékenysége⁴³

Két tanulmánya a Prágai Magyar Hírlapban jelent meg folytatásban, majd különnyomatokként is publikálva lettek. A kisebbségi sors összegzését és mérlegvonását, amelynek Magyarországon pozitív fogadtatása, Csehszlovákiában negatív kritikája volt, 1930-ban tette közzé, A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából címmel.⁴⁴ A világgazdasági válsággal foglalkozott – először a Prágai Magyar Hírlapban 1931-ben napvilágot látott – a Gazdasági újjáépítés című széles látókörű tanulmánya, amelyben nemcsak a nemzetközi gazdasági viszonyokat elemezte és a közép-európai államok gazdasági egymásrautaltságát propagálta, ugyanakkor a békeszerződések revízióját támogatta, hanem a válság alapvető okait és a társadalmi következményeket is jól látta.⁴⁵ Külön csoportot alkotnak azok az írások, amelyek már Magyarországra való áttelepülése után születtek és német nyelven jelentek meg. Nem kizárt, hogy ezek a magyar csehszlovákellenes propaganda szolgálatában álltak.⁴⁶ 1937-ben a Városi Kurír⁴⁷ című budapesti közgazdasági és társadalmi lap felelős szerkesztője volt. Fall Endrével 1938-ban közösen írta meg a Magyarok, szlovákok és ruthének a Dunavölgyében című könyvet, amely franciául, németül, angolul is megjelent.⁴⁸

Jegyzetek

1. Tarján Ödönről *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004* (Pozsony, Madách-Posonium, 2004) második, bővített és javított kötete sem tesz említést. Az egyik legújabb kisebbségtörténeti „látélet” Tarjánról, még ha röviden is, de pozitívan nyilatkozik; lásd Filep Tamás Gusztáv: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2007. 35. p.
2. Életrajzáról, iskoláiról, halálának helyéről és idejéről eddig még nem kerültek elő források. 1882. október 12-én született a Losonchoz közel, a várostól 10 kilométerre délre található Muzsény községben. Felesége Keszler Irén volt. Losoncon a Masaryk utca 30. szám alatt volt a lakásuk. Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Lučenec (ŠA BB-PL), Magistrát mesta Lučenec (MML), Spisy, 51. d., 174/1920. Neve a választásra jogosult polgárok névsorában található.
3. Ezek közé a következőket sorolom: A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából. Különnyomat a Prágai Magyar Hírlap 1930. évi 33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. és 47. számaiból. Prága, 1931; Gazdasági újjáépítés. Különnyomat a Prágai Magyar Hírlap 1931. évi 156., 158., 159., 161., 162., 164., 166., 170. és 172. számaiból. Prága, 1931; Der Weg der Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit. Budapest, 1934; Die Tschechoslowakei. Anfang Mai 1934. Budapest, 1934; Die Tschechoslowakei. Ende 1935. Situationsbericht. Budapest, 1936.
4. Tarján Ödön feltalálói tevékenységével, amely feltételezhetően gépészmérnöki tudásához kapcsolódott, arra támaszkodott, nem foglalkozhatom, csupán arra utalok, hogy széles körben elterjedt vetőgépet szabadalmaztatott. A mezőgazdasági gép egyszerre vetette a műtrágyát és a vetőmagot, így az egyik korabeli vélemény szerint a műtrágyával spórolni lehetett. *Kassai Napló*, 1927. augusztus 3. 174. sz. 9. p. Technikai leírásához lásd Használati utasítás a szabadalmazott Rekord VIII kombinált merítőkanalas sorbanvető- és trágyázó vetőgéphez. Tarján Ödön szabadalma. Gyártja: Első Magyar Gépgyár Részvény-Társulat, Budapest, é. n.

5. *Losonc és Vidéke*, 1905. június 4. 23. sz. 3. p. ŠA BB-PL, MML, Zápisnice mestského zastupiteľstva (ZMZ), 8. d., Losonc r. t. város-testületének 1905. évi szeptember hó 9-én tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv, 10–12. p. Losonc r. t. város-testületének 1905. évi november hó 11-én tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv, 7–8. p. Új telek vásárlására és a vételár kedvezményes törlesztésére lásd Losonc r. t. város-testületének 1906. évi február hó 17-én tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv, 9. p.
6. ŠA BB-PL, Évi jelentése Losonc rendezett tanácsú város polgármesterének az 1905-ik évről. Losonc, Nyomatott Losonczy Sándor könyvnyomdájában, 1906, 125–126. p.
7. ŠA BB-PL, Évi jelentése Losonc rendezett tanácsú város polgármesterének az 1906-ik évről. Losonc, Nyomatott Losonczy Sándor könyvnyomdájában, 1907, 310. p.
8. *Losonczy Újság*, 1906. szeptember 13. 38. sz. 3. p. A gyár díjai: 1906 – Kolozsvár, első díj, aranyérem. 1906 – Nagyvárad, I. elismerő oklevél, II. elismerő oklevél újtítasokért. 1906 – Budapesti Országos Vas- és Fémipari Kiállítás. 1907 – Sepsiszentgyörgy, első díj, aranyérem. 1907 – Pécs, állami ezüstérem. 1908 – Kisvárd, díszoklevél.
9. Basch Miksát 1902-ben választották Losonc városi mérnökévé. ŠA BB-PL, MML, ZMZ 1902–1908, 8. d., Losonc r. t. város képviselő testületének 1902. évi április hó 13-án tartott tisztújító közgyűléséről felvett jegyzőkönyv, 4. p.
10. ŠA BB-PL, Évi jelentése Losonc rendezett tanácsú város polgármesterének az 1905-ik évről. Losonc, Nyomatott Losonczy Sándor könyvnyomdájában, 1906, 109. p. Évi jelentése Losonc rendezett tanácsú város 1908. évi közigazgatási állapotáról. Beterjeszti Wagner Sándor kir. tan., polgármester. Losonc, Nyomatott Losonczy Sándor könyvnyomdájában, 1909, 29. p. Památná kniha mesta Lučenec – Losonc város évkönyve, 415. p.
11. Borovszky Samu (szerk.): *Nógrád vármegye*. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1911, 214. p. Polívka, Vladimír: *Lučenec a kraj novohradský*. Nákladom telocvičnej jednoty „Sokol” v Lučenci v prospech stavby Sokolovne. Tlačou „Slovenskej Grafie” v Banskej Bystrici, 1928, 30. p. A gyár 1911-ben állítólag a Magyar Bank érdekkörébe került. Lásd Alberty, Július–Sloboda, Ján: *Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia 2/1 Dejiny*. h. n., Vydavateľstvo Osveta, 1989, 296. p.
12. A korabeli magyar ellenzéki sajtóvélemények szerint a kormánypártok (agrárpárt, szociáldemokraták) helyi és országos szinten akadályozták a losonci gyárak szanálását. *Losonci Hírlap* (LH), 1929. július 7. 27. sz. 1–2. p. Uo. 1929. augusztus 52. 34. sz. 1. p. Uo. 1929. szeptember 1. 35. sz. 1. p. Vö. Tarján egyik cikkét: A szlovenszkoí ipar sérelmei. *Kassai Újság*, 1923. március 11. 58. sz. és *Prágai Magyar Hírlap* (PMH), 1922. augusztus 29. 73. sz. 3. p. A gyár munkanélküli munkásainak támogatására juttatott minisztériumi összegekkel a szociálisan rászoruló helyzetének javítását szándékozták elérni. ŠA BB-PL, MML, Spisy, 52. d., 10476/1921.
13. *PMH*, 1930. március 20. 66. sz. 9. p. Vö. még uo., 1930. február 1. 26. sz. 8. p.
14. ŠA BB-PL, Památná kniha mesta Lučenec – Losonc város évkönyve, 555., 565. p.
15. *LH*, 1929. március 3. 9. sz. 1–2. p. Uo. 1929. március 10. 10. sz. 2. p. Uo. 1929. március 24. 12. sz. 3. p. A sztrájk végül befejeződött: „A hatóság közvetítésével létrejött egy oly megállapodás, hogy a gyár régi munkásait a sztrájk előtti bérvizonyok mellett visszafogadja anélkül, hogy megállapodás köteleznél a gyárat az össz munkásság visszavételére.”
16. A levéltári segédlet szerint tévesen Tarján és Basch voltak az alapítók. Ellenőrizhetetlen a segédlet bevezetőjének állítása, mely szerint a gépgyárat 1925 és 1929 között a Szovjetunióba irányuló export „tartotta életben”. Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Lučenec, Adamová, M.–Červenák, I.: *Zbierka fotografií a vyobrazení 1830–1970. Systematický katalóg*. Lučenec, Okresný archív v Lučenci, 1972, 8–9. p.
17. Egy 1928-ból származó cseh nyelvű katalógusban szerepelnek a gépgyár termékei. Különböző méretben gyártott Lučenec Drill vetőgép és univerzális Rekord V., VI., VII., VIII. vetőgépek. *Výrobky Lučenecké továrny na hospodárské stroje akc. spol., Lučenec*. Lučenec, Knihtiskár Alexander Losonczy, 1928. (másolat a szerző tulajdonában)

18. *Magyar Compass 1917–1918*. I. rész, Budapest, 1917, 823. p. *Magyar Compass 1918/9–1919/20*. II. rész, Budapest, 1920, 511., 704., 880. p.
19. Lásd *PMH*, 1923. május 8. 104. sz. 2. p.
20. Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002, 73–74. p. Filep a jogpártot árnyaltabban mutatja be. *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2007, 35. p.
21. Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Bratislava–Pozsony, Concordia, 1934, 272–273. p.
22. *PMH*, 1926. január 30. 24. sz. 7. p.
23. Tarjánról, rövid szócikkekben, illetve el-elszórt adatokban Angyal Béla tesz említést. Angyal: i. m. 334. p. Uő: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2004, 518. p. 1923-tól Zólyom megye képviselője. A magyar pártok vezérlőbizottságának tagja. Nem szerepel az 1930-ban megújított MNP elnökségben és az országos pártvezetőségben. *PMH*, 1925. november 10. 254. sz. 7. p. Uo. 1927. december 17. 287. sz. 6. p. Uo. 1930. június 3. 126. sz. 3. p. Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002, 102. p. 1925-ben tervet dolgozott ki a magyar pénzintézetek pénzügyi problémáinak megoldására (hadikölcsönök, pénztárjegyek), melyet az ellenzéki pártok vezérlőbizottsága fogadott el. *LH*, 1925. szeptember 27. 39. sz. 1–2. p.
24. Angyal: i. m. 96., 134. p.
25. Angyal: i. m. 136–137. p.
26. *PMH*, 1926. április 24. (károsodott példány a somorjai Bibliotheca Hungarica gyűjteményében)
27. *PMH*, 1926. január 30. 24. sz. 5. p.
28. Uo. 5–6. p. Magyar iparosok és kereskedők a jövő útján c. cikk. Vö. még *PMH*, 1925. november 4. 249. sz. 2. p. Uo. 1925. november 25. 267. sz. 2. p.
29. A magyar politika zsidó vallású magyarokként kezelte a zsidóságot. Vö. Korláth Endre beszédét *PMH*, 1923. május 8. 104. sz. 2. p.
30. Reisz Gyula kapcsolatban állhatott a magyar politikusokkal. Az Országos Szlovénköi Gazdasági Egyesület ügyésze volt. Elaborátuma a csehszlovák földreformról, amely 1921-ben készült, megtalálható a prágai magyar követség anyagai között. Magyar Országos Levéltár (MOL), K 96, 278. cs. 1919–1921, 5–11. p.
31. *PMH*, 1925. november 11. 255. sz. 4. p.
32. *PMH*, 1926. január 30. 24. sz. 7. p.
33. Hallon, Ľudovít: Príčiny, priebeh a dôsledky štruktúrálnych zmien v hospodárstve medzi-vojnoveho Slovenska. In Bystrický, Valerián (szerk.): *Slovensko v Československu 1918–1939*. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004. 304–308, 316. p. Az egyik legújabb szlovák vélemény kiemeli, hogy 1918-ban a szlovák gazdasági elit néhány tagja tisztában volt az erősebb partner gazdasági fölényével. Holec, Roman: Habsburská monarchia – Európsky dom alebo žalár národov? *OS, Fórum občianskej spoločnosti*, 2002, 5. sz. 33. p.
34. *PMH*, 1923. május 6. 103. sz. 3–4. p.
35. *PMH*, 1930. június 4. 126. sz. 1–2. p.
36. Tarjánt is foglalkoztatta az ipar átalakításának kérdése. Ellenzéki beállítottságú kortársaihoz hasonlóan ő is az iparrombolás vádjával illette ezt a folyamatot, melyet a diszkriminatív nemzetiségpolitikával kapcsolat össze (lásd cikkeit *PMH*, 1924. január 23. 19. sz. 5. p. Uo. 1924. január 24. 20. sz. 7. p.). Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a fogalom („iparrombolás”, „ipartalanítás”, „dezindusztriálás”) a szlovákiai ipar 1920-as

- évek eleji elhúzódó válsága idején került a korabeli közbeszédbe, nem utolsósorban szociális és politikai következményei miatt. Az első bécsi döntés idején született magyar értékelések egyik kedvelt témája lett. A szerzők a csehszlovák gazdaságpolitika imperialista és gyarmatosító jellegét látták ebben a folyamatban. A kortársak még ha ezt így élték is meg, hiszen egy-egy terület legfontosabb vállalkozásáról, vállalkozásairól volt szó, és a gyárleépítések súlyos szociális problémákat okoztak, szélesebb összefüggéseket tekintve ez a probléma az országon belüli és a közép-európai gazdasági szerkezetváltás folyamatába ágyazódott (a veszteséges iparágak, az elavult technikai park, a megváltozott külföldi piacok miatt a termelési kapacitások felszámolása).
37. Tarján 1933 nyarán már biztosan Budapesten volt. Vö. *Magyar Híradó* (MH), 1933. június 18. 3. p.
 38. Angyal: i. m. 190. p.
 39. Holec, Roman: *Zabudnuté osudy. 10 životných príbehov novodobých slovenských dejín*. Martin, Matica slovenská, 2001, 120., 123., 124., 125., 129., 131. p. Dončová, Angelika: Ľudovít Bazovský és a magyar–cseh–szlovák kapcsolatok dilemmái. *Sic Itur ad Astra*, 2006/3–4, 285–301. p.
 40. Bazovský levele Tarjánnak (1943. október 20.), MOL, K 28, P 3261.
 41. *MH*, 1935. november 24. 46. sz. 2. p.
 42. MOL, K 64, 57. cs., 229 res 1924.
 43. <http://www.galilei.hu/tortenet/tortenet.html>. Tarján szabadkőműves tevékenységéről szintén elszórt adatok állnak a kutatók rendelkezésére. 1913-ban alapította a losonci Phónix páholyt. Filep: i. m. 52–53., 238. p.
 44. Tarján írásai szlovák, szlovákiai magyar és magyarországi folyóiratokban lappanganak, ezen a helyen csak a legfontosabbakra utalok.
 45. *A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából*. Különlenyomat a Prágai Magyar Hírlap 1930. évi 33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. és 47. számaiból. Prága, 1931. Magyarországi visszhangra MOL, K 609, 80. cs., 1. d., *Pester Lloyd*, 1930. február 14. 115. p.; 1930. március 7. 195. p. és MOL, K 609, 80. cs., 1. d., *Magyarság* 1930. február 27. 167. p. Tarján tanulmányának csehszlovák sajtóvisszhangjára *PMH*, 1930. július 15. 158. sz. 1. p. 1930-ban sajtópert indított a *Slovenský denník* és a *Národná politika* ellen, hitelrontás vádjával. *PMH*, 1930. április 6. 80. sz. 3. p.
 46. *Gazdasági Újjáépítés*. Különlenyomat a Prágai Magyar Hírlap 1931. évi 156., 158., 159., 161., 162., 164., 166., 170. és 172. számaiból. Prága, 1931.
 47. A csehszlovák gazdaságpolitikát és a magyarság társadalmi, gazdasági helyzetét vizsgálta külön kötetben (*Der Weg der Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit*). A tanulmány még három idegen nyelven jelent meg (angolul, olaszul, franciául). Az olasz ismertetésére MOL, K 609, 104. cs. 8. d., *Pesti Hírlap*, 1935. február 23. *Die Tschechoslowakei Anfang Mai 1934*. Budapest, 1934. *Die Tschechoslowakei Ende 1935*. Situationsbericht. Budapest, 1936.
 48. A lap megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. Raktári jelzete: H 18.573.
 49. Tarján Ödön–Fall Endre: *Magyarok, szlovákok és ruthének a Dunavölgyében*. Budapest, Hornyánszky Ny., 1938.

ISTVÁN GAUCSÍK

IN THE ALLUREMENT OF ECONOMY AND POLICY. ADDITIONAL MATERIALS TO THE PROFESSIONAL CAREER OF TARJÁN ÖDÖN

The study of political, entrepreneurial and inventorial work of Tarján Ödön, the overwievig map of his career and the analysis of his conceptions in the field of economic policy are among the biggest debts of hungarian historical researches in Slovakia. With this paper, I try to sink a little from this debt. Because of the too fragmentary and hardly accessible resource materials, I could not attain to present his complete personal career, so roughly I focused on his entrepreneurial activity, politics-public appearance and on the Tarján like critic of czechoslovak economic policy. His most important works in the field of economic policy I wold like to deal in an extra study.